

בלי פלפול, בבוא אליו מחשבות אלו, יכנס בפלפול עמוק וממילא בטלי להו המחשבות. ואם הרגלו הוא יום ביום בעומק העיון ופלפלא אריכתא, זה יעצור המחשבה בלימוד אגדה המושכת הלב כמים, ויתבטלו המחשבות, אשר בשנותו את טעמו לסדר לימוד חדש, חדת היא ליה, ונותן לבו בדבר החדש ומתבטלין המחשבות.

ואפשר שזה רמז 'רב ששת שדי להו בנורא' – דרב ששת סגי נהור ורוב לימודו למהדר תלמודיה, והיה סיני, וכמו שאמרו 'רב חסדא מרתע כוליה גופיה ממתניתיה דרב ששת, ורב ששת מרתע כוליה גופיה מפלפוליה דרב חסדא'. וכיון דרב ששת היה סיני והרגלו לחזור משנתו, להכי שדי להו למחשבות אלו בנורא – כלומר בעיון עמוק הנמשל לאש, כמו שאמרו 'נהירנא כי הוו נפקי זיקוקים מפומיה דרבי', וכן רב ששת עייל נפשיה בעיון עמוק לבטל מחשבות חיצוניות, וזה רמז באמרו 'ר"ש שדי להו בנורא'.

כל קבל דנא, רבא שהיה רוב עסקו בפלפול, וכמו שאמרו 'הוויות דאביי ורבא', ואמרו (פ"ב דבתרא) 'בשרא שמינא בי רבא' ע"ש ובפרש"י – שדי להו בדגלת – רמז לאגדה הנמשלת לנהר מים, המרחבת לבו של אדם שלא כהרגלו, למען יתבטלו המחשבות'.

'מילי דנזיקין...! ישנם דיבורים (מילי) שאדם מוציא מפיו בשגגה, שעלולים לגרום לנזקים גדולים, כמו שאמרו 'ברית כרותה לשפתים', וכמובא בכמה מקומות בדרו"ל (ע' כתובות סב; מו"ק יח, ועוד).

'מילי דאבות' – היינו דיבורי אבות העולם, שכל דבריהם עם כל אדם בדברי ענוה ושפלות, כאברהם אבינו ע"ה בראותו שלשה אנשים, קודם שידע שהם מלאכים אמר להם 'עברתם על עבדכם' – הגם שהיה גדול הדור ונשיא אלקים. וכן אמר 'זאנכי עפר ואפר'. ויעקב אבינו ע"ה שהיה בן גדולים, בראותו את הרועים הפשוטים אמר להם 'אחי מאין אתם' – קראם אחים, וכמו שאמר 'קטנתי מכל החסדים...! – שראה עצמו אדם פשוט שלא נשארה בידו זכות מצוה. וזהו 'יקיים מילי דאבות' – שכל דבריו יהו בענוה ושפלות.

'מילי דברכות' – כמו שכתב בספר יערת דבש (ג), שיש לו לאדם לקיים בעצמו את כל הדברים שאומר בברכותיו ובתפילותיו, כגון 'גומל חסדים טובים' 'רופא חולים' 'חונן דעת' וכו' (כן יהודיע)

דף לא

'מאי לאו שעמד לכתף דאורחיה הוא, וקתני חייב, דהוה ליה להזהיר'. אף על פי שרבי יוחנן דיבר באופן שנתקל ונפל, שטרוד וכואב בנפילתו, אעפ"כ משהו הגמרא עמד לכתף, כי גם כאן טרוד הוא במשאו ואפילו הכי מתחייב הוא על שלא הזהיר (עפ"י ר"ח).

'והזגגין'. פירש רבנו יהונתן שנקראים כן, מפני שדרכם לקשקש בזוג שיש בו ענבל.

גם נראה פשוט ש-ג' ו-כ' מאותיות החיך מתחלפות, וזכוכית היינו זגוגית. וכן בארמית 'זוגיתא [אולי: 'זוגיתא'] חיוורתא' (ברכות לא.) – זכוכית לבנה. ובירושלמי נדה ג, ד' שהוא מתון ומזוגג' – כלומר מצחצח ומזכך כזכוכית. הוי אומר: זג (קליפת הענב השקופה), זך, צח – כולם מלשון שקיפות ונקיון).

'אי נתקל פושע, שני נמי ליחייב'. משמע שגם אם מחשיבים אנו את השני כפושע בהיתקלותו לחייבו בנזקי שלישי, הראשון חייב בנזקי שני, ואין אומרים השני פשע בעצמו שנפל. מכאן ומעוד מקומות מבואר שיותר יש לו לאדם להזהר שלא להזיק משלא יזוק. ולכן פשיעה כזו תחייבו על נזקי אחרים אבל לא תפטור אחרים שהזיקו לו מחמתה (עפ"י תוס' לעיל כג. ד"ה וליחייב, או"ז ועוד. וצ"ע בדעת הרי"א"ז).

(ע"ב) 'ראשון ודאי פושע הוא...!'. הטעם שרבא העמיד את הברייתא כרבי מאיר ולא כחכמים. [רש"י כתב שלדעת רבא לא נחלקו חכמים בדבר זה. והראשונים הקשו על כך] – לפי שמלשון הברייתא משמע שהנידון הוא על שבירת כלים, שלכך נקטה 'קדרין וזגגין' שכליהם נשברים בנקל. ואם כן ודאי מדובר בדין 'אדם המזיק' שחייב על כלים ולא בדין 'בור'. וסובר רבא שלשיטת חכמים שהנתקל אנוס הוא, אין לחייבו כדין אדם המזיק מפני שהיה לו לעמוד, ודיינו אם יהא דינו כבור. לא כן לרבי מאיר, כיון שיש פשיעה בהיתקלותו הרי הוא כאדם המזיק, ואפילו השני שנתקל בראשון, יש בו קצת פשיעה לשיטתו (רא"ש, עפ"י שיטת התוס' בסוגיא. אבל להרי"ף והרמב"ן והרד"ה שיטות אחרת).

ז'לא מצינו בור שחייב בו את הכלים'. משמע שגם בור שאין בו עשרה טפחים, שהוא בור לנזקין ואינו בור למיתה – פטור על כלים. וזה שלא כדעת הירושלמי (ה,ה) שלא נתמעטו כלים אלא בבור של מיתה (עפ"י רשב"א נג: [ל: וע' יפה עינים שם שהראה שנחלקו בדבר בירושלמי. ועוד כתב לפרש שאין חילוק בין בור ט' לי' לענין כלים, אלא בין נזקים שיש להם תקנה, ובוה חייב [למ"ד], ורק בנזקים בלתי הפיכים שהם כמיתה – פטור. ואין חילוק בין בור ט' לבור י').

'הניחא לשמואל... אלא לרב... מאי איכא למימר? לעולם כדאמר מעיקרא...'. ולא אמר 'א לא אמר רב אדא', משמע שאין כאן חזרה גמורה, וזה מפני שלפי שמואל אפשר להשאר בתירוץ האמור. ואף על פי כן, כיון שדברי רבא צריכים להתפרש באופן מסוים אליבא דרב, אין סיבה לפרש באופן אחר אליבא דשמואל. ובפרט שהתירוץ הקודם דחוק הוא, שאין סברא לחלק בין הראשון לשני לענין שהראשון ייחשב כאדם המזיק ויתחייב על כלים ואילו השני נחשב 'בור', כיון שלתירוץ זה נקטינן שהנתקל אנוס הוא ואנו באים לחייבם רק על הפשיעה שלא עמדו, א"כ מה לי ראשון או שני, פשיעת אי העמידה שוה היא בשניהם.

אכן לפירוש הרי"ף נשארים בחילוק שבין ראשון לשני, וטעמו, שנפילתו ותקלתו של השני בפתע פתאום היא וטרוד יותר בנפילתו, לכן אינו נחשב כאדם המזיק מפני שהיה לו לעמוד (עפ"י הרא"ש. וגם בשיטת הרי"ף נאמרו שיטות שונות – ע' בראשונים. וע"ע בכל הענין באמרי משה כט ובית ישי עו).

להלן כמה כללים העולים מסוגיתנו:

א. אדם שנתקל ונפל, בהנחה שהוא פושע בנפילתו (כדעת רבי מאיר. וכן נקט רבא לפי כמה ראשונים), אם הוזקו אחרים כתוצאה מהיתקלות בו – נחלקו הראשונים ז"ל אם חייב משום 'אדם המזיק' או מדין 'בור' שאמרה תורה. ונפקא מינה לפטור על כלים [לשמואל שפטור על הכלים גם כשלא הפקיר]. לפרש"י ותוס' ועוד ראשונים היינו אדם המזיק, ולפירוש בעל המאור הוא 'בור'. וכן נראה דעת ר"י מגאש והריא"ז. וכן נקט מהרש"ל בדעת הרי"ף.

(על מקור דין זה לפרש"י, שאדם המזיק חייב גם כאשר אינו עושה מעשה, אלא הניזק נתקל בו – ע' חזון איש; בית ישי עו; אילת השחר).

ב. גם בנפילת אונס [כגון נפילת השני לכו"ע, ונפילת הראשון לחכמים], ישנה פשיעה על שהיה לו לעמוד ולא עמד [ולרב נחמן בר יצחק, גם כאשר לא היה לו לעמוד – היה לו להזהיר]. אף בזה נחלקו הראשונים האם יש לחייבו מדין 'אדם המזיק' או רק כ'בור'. (על טעם החילוק בין נפילה בפשיעה, לפשיעה שלא עמד כשנפל באונס – ע' בדברי רבנו פרץ; חו"א; אמרי משה ועוד); –

לפרש"י דינו כ'אדם המזיק', ולפירוש הרמב"ן דינו כ'בור', ולפירוש הרא"ש (בדעת התוס') לר"מ נידון כפושע קצת בנפילה הלכך נחשב 'אדם המזיק' ולחכמים נידון כ'בור' [וכן פסק הרמב"ם (יג,ט-י) שדינו כבור]. והרשב"א צדד לפירוש אחד לומר שהראשון נידון כאדם המזיק, אעפ"י שנתקל אנוס, אבל השני שאנוס יותר נידון כ'בור'. (וכ"כ הרא"ש בדעת הרי"ף).

ג. מבוואר בסוגיא שהשני שנתקל מחמת הראשון באונס, אינו חייב על נזקי ממונו. יש שנראה מדבריהם שהטעם הוא משום מפקיר נזקיו לאחר נפילת אונס (עפ"י בעל המאור רי"ד וריא"ז. ולפי"ז אם לא הפקיר וגם היתה לו שהות לסלקם חייב). ואולם רש"י והרמב"ן כתבו שפטור גם אם לא הפקיר ממונו. רש"י כתב נימק 'שורו הוא וטפח באפיה, שהרי אנוס הוא' [ולשון הראב"ד: 'האי ממונא לאו אנא שויתיה התם, דאנא אנוס הוא'] (וערש"ש וברכת שמואל א). והרמב"ן נימק מפני שהראשון גרם לנזק. [ודימה זאת לאדם הנוטל אבן של חברו ומניחה ברה"ר, שאין לחייב את בעל האבן הגם שהיה יכול לסלק. אמנם התוס' (כט.) חולקים וסוברים שיש לחייב את בעל האבן].

מאידך, גם הראשון אינו חייב על נזקי ממונו של השני, אם מטעם שאין נחשב ככורה בור אלא כגורם (ע' פסקי הרי"ד ושלטי הגבורים), או מטעם שהנתקל לאו פושע והרירה כמפקיר נזקיו לאחר נפילת אונס, שהרי כלים אלו אינם שלו (רמב"ן).

ראה עוד סיכום שיטות הראשונים למסקנת הסוגיא – בשאלות ותשובות שבסוף הספר.

רב פפא אמר דפסקה לאורחיה כשלדא. רב זביד אמר כחוטרא דסמיותא. התוס' פירשו שיש כאן

מחלוקת לדינא; לרב פפא חייב בנוזקי כולם גם כשנשכב מוטל לרוחב הדרך ביושר, ולרב זביד אינו חייב אלא כשמוטל באלכסון כמקל הסומין [שאז אעפ"י שהשלישי הלך אחר השני, נכשל בקצה האלכסון הקרוב אליו ואנוס הוא], אבל בקו ישר אינו חייב אלא על השני. וברי"ף משמע שאין כאן מחלוקת לדינא (רא"ש). והראב"ד מפרש דברי רב זביד, שהסומא כשמגשש במקלו ויבוא אחר ויכשל בו ויעברנו, הרי יש אפשרות לבא אחריו להיכשל שוב במקל. וכן זה הקדר נכשל בו ועבר עליו, ובא קדר נוסף ונכשל גם הוא בראשון.

דף לב

'היה בעל חבית ראשון ובעל קורה אחרון... ואם עמד בעל חבית – פטור'. הנמוקי-יוסף כתב שאפילו עמד לכתף, שדרכו לעשות כן – פטור בעל הקורה. וכן כתב רש"ל.

בחדושי ר' מאיר שמחה תמה על כך והלא זה כ'שניהם ברשות' כי לזה רשות להלך ולזה רשות לכתף, והרי הדין הוא שאם הויקו זה את זה – חייבין (כדלהלן מח). ויתכן שלדעתם זה נחשב כ'הווקו' כיון שהולך כדרכו והלה נעמד וכתוצאה מעמידתו ניווק.

'זמודה איסי בערב שבת בין השמשות שהוא פטור, מפני שרץ ברשות. בערב שבת מאי ברשות איכא? כדר' חנינא, דאמר ר' חנינא באו ונצא לקראת כלה מלכתא'. כתב בספר בן יהוידע: מרבי חנינא הוכיחו שיש מצוה לקבל את השבת בחוץ, יותר מאשר לקבלה בבית או בבית הכנסת, וממילא נלמד שיש מצוה בריצה זו, כמו שאמרו 'לעולם ירוץ אדם לדבר מצוה'. ונקטו 'ערב שבת בין השמשות', ללמדנו שיש מצוה לרוץ לקבל השבת, אך הוא הדין לכל דבר מצוה, כגון רץ לבית הכנסת.

נראה מדבריו שעיקר הדין נאמר בריצה לצאת לקראת השבת [ואתי שפיר לשון 'אבל בחול.. אפילו בחול' – המשמע דערב שבת ביהש"מ לאו היינו חול, והיינו שהוא זמן תוספת שבת, שרץ לקבלה]. אלא שממילא שומעים גם לשאר ריצה לדבר מצוה.

ואולם מפשטות דברי הראשונים נראה שעיקר הנידון הוא על ריצה להכנות צרכי שבת. ונראה לפרש שמרבי חנינא הביאו שקבלת שבת היא כהקבלת פני מלך, שלכך יש ענין ביציאה לקראתה, וזוה למדים שיש מצוה בעצם הזריוות והריצה להכנות צרכי שבת, כדרך הרצים לצרכי המלך ולכבודו, שהריצה עצמה מסממני הכבוד היא, הלכך ריצה זו פוטרת.

ומפירוש רבנו יהונתן מלונגיל נראה שכוונת הגמרא לבאר לשון 'בין השמשות', והלא אין דרך בני ברית להיות עסוק או בצרכי שבת, שכל ישראל זריזים הם במצוות – אלא שאז ריצתו ברשות בשיצא להקביל פני השבת.

הג"ר מאיר שמחה מדווינסק כתב (בחדושי) מסברא שאינו פטור אלא בריצת ערב שבת, שהכל יודעים שיש אנשים הרצים באותה שעה, אבל הרץ למצוה אחרת, אפילו לפיקוח נפש – חייב, כי אין יודעים להזהר ממנו.

ואולם אין הדבר מוסכם בפוסקים; בשו"ת חות יאיר (רו) נשאל אודות אדם שרץ לברך ברכת הלבנה, ושבר במרוצתו כלי זכוכית ושפך שמנו של חברו. והניזק – בר אוריין היה, וטען כמה טענות לחייב את שכנגדו. אחת מן הטענות היתה שלא אמרו אלא בערב שבת בין השמשות שכולם יודעים להיזהר, ולא בשאר ריצות לדבר מצוה.

ובתשובתו שם דחה חילוק זה, שאין הסברא לפטור מפני שיש על בני רה"ר להזהר מפני מעשה משונה, אלא טעם הפטור הוא שלא ריבתה תורה לחייב אדם המזיק באונס אלא ברשות הניזק, ולכן הרץ ברשות נידון הוא כרץ בחצרו שאינו חייב בשוגג ובאנוס.

ואף על פי כן פסק שם לחייב את השובר מטעם אחר, שאין ללמוד מריצת בין השמשות בערב שבת, שבהול בהכנותיו לשבת שהרי החשכה קרובה לבוא (וכסברת המרדכי, וכ"כ בהגהות מיימוניות פ"ו מהל' חובל), משא"כ בריצה לברכת הלבנה, הגם שהיא מצוה גדולה מאד הרי אפשר לקדשה גם ביחיד, ומשום 'ברוב עם... אינו כדאי שייפטר הרץ. וכתב (עפ"י הב"י) שהוא הדין הרץ לבית הכנסת, אע"פ שמצוה גדולה היא, אם שבר והזיק – חייב. ורש"ל נקט שגם ריצה לכל דבר מצוה פוטרת – אלא שאינו נאמן לטעון כן בלא בירור.

– כתוב בהגהות אשר"י: 'בין השמשות' – לאו דוקא, אלא משעה שמתחילים להכין צרכי שבת, לאפות